
LES 12: ACTIONPAINTING, POPART EN HET NIEUWE REALISME

Kunst voor het oprapen

1950 - 1965

Inleiding

In de vorige les hebben we gezien dat in de twintigste eeuw twee tegenpolen in de schilderkunst met elkaar blijven knokken. Aan de ene kant de **abstracte** kunstenaars, aan de andere kant de **realistisch** schilderende kunstenaars.

De **abstracte** kunstrichting begon met Hilma af Klint, Kandinsky en Malevitsj rond 1915 en zette door in de jaren veertig en vijftig met Jackson Pollock en Mark Rothko. Volledig abstract, je herkent er geen enkel figuur in. Dat is ook niet de bedoeling. Het idee is dat het kunstwerk zelf de kracht heeft om je aan het denken te zetten of misschien wel een religieuze belevens te geven.

De **realistische** kunstrichting, die in de Renaissance begon, zette door in de twintigste eeuw met de surrealistten zoals De Chirico, Salvador Dali en René Magritte en daarna in het magisch realisme van Carel Willink. Het realisme in de twintigste eeuw is een realisme met een 'twist': het is niet het afbeelden van de rauwe werkelijkheid zoals Gustave Courbet dat in de 19e eeuw gedaan had; het ging om realistisch geschilderde dromen, onmogelijkheden of onwaarschijnlijkheden. Dat is op zich aardig, omdat je zo wel de unieke stijl van de kunstenaar in het moderne realisme blijft herkennen.

Kunstwerken waarop herkenbare afbeeldingen zijn afgebeeld heten figuratieve kunstwerken. Figuratief betekent dus dat je het onderwerp kunt herkennen op het werk, in tegenstelling tot abstracte kunst.

Nieuw aan de twintigste eeuw is dat er een variant naar voren komt die tussen abstract en realisme in hangt. Je herkent figuren en de voorstelling, dus het is figuratief, maar het is niet realistisch geschilderd omdat er vreemde kleuren, onmogelijke perspectieven, gemengde beelden, geblokte figuren of anderszins vreemde verdraaiingen in de schilderijen zitten. Dit begon al een beetje in de negentiende eeuw met de impressionisten zoals Monet en later de post-impressionisten zoals Van Gogh. In de twintigste eeuw zien we via Duitse expressionisten zoals Kirchner en kubisten zoals Picasso dat deze stroming doorzet. In Nederland zien we expressionistische groepen als De Bergense School en De Ploeg en later CoBrA. Soms wat meer aan de realistische kant (denk aan Leo Gestel van de Bergense School), soms hangend tegen het abstracte aan (denk aan CoBrA). Maar: je herkent wel een voorstelling al moet je soms lang kijken om vragende kinderen te zien. Het gevoel van de kunstenaar komt terug in de afbeelding.

In deze les gaan we zien wat er vanaf de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw met deze drie richtingen gebeurt. Komen er nieuwe abstracten? Zien we nieuwe realisten? Of blijft de experimentele CoBrA richting met vreemde figuren de hoofdmoot vormen? We gaan het deze les zien.

Abstract Expressionisme - Actionpainting

Ook in de **Verenigde Staten** werkte er direct na de tweede wereldoorlog een groep kunstenaars die iets vernieuwends wilde brengen. Onder de noemer '**abstract expressionisme**' werden abstracte werken gemaakt die niet iets hoefden voor te stellen, maar waar het *maken* van het schilderij zélf de actie en energie moest uitbeelden. Binnen het abstract expressionisme onderkennen we twee stijlen die we nader gaan bekijken: **actionpainting** en het **colorfieldpainting**. In de stijl die Karel Appel later ook zou gebruiken, smijten ze met potten verf en zie je de verfspatten overal op het doek zitten. Het doek werd plat op de grond gelegd en de verfblikken werden erop leeggegoten, waardoor een soort labyrint ontstaat die de schilders 'zichtbaar gemaakte energie en beweging' noemden. Deze stijl werd bekend als **actionpainting** (aktie schilderen) en de bekendste kunstenaars werden Jackson Pollock en Willem de Kooning.

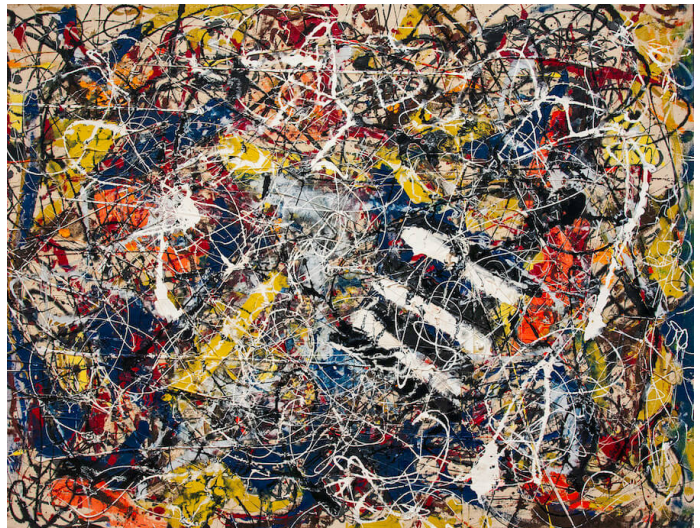
Vergis je niet. De schilderijen van Pollock (zevende plaats - 200 miljoen dollar) en De Kooning (tweede plaats - 300 miljoen dollar) behoren tot de duurste schilderijen ter wereld. Het duurste schilderij ooit is 'Salvator Mundi' van Leonardo da Vinci, dat voor 450 miljoen dollar verkocht werd in 2017. Laten we Pollock en De Kooning maar eens wat nader gaan bekijken - ze hebben tot nu toe meer opgebracht dan Picasso en Van Gogh.

Jackson Pollock (Cody 1912 - East Hampton 1956) werd als action painter één van de meest bekende Amerikaanse kunstenaars uit de twintigste eeuw. Hij maakte de schilderijen door de doeken op de grond te leggen. De verfspatten werden gerangschikt tot een cocktail van energie. Zijn bijnaam was '**Jack the Dripper**' (Jack de Druiper) omdat hij met druipende verfspatten zijn schilderijen maakte. Een schilder die niet met kwasten en penselen het doek aanraakt! Hij doopt zijn kwast in de verf en gooit de verf dan vanaf de kwast op het doek. Of hij laat de verf gewoon uit het blik op het schilderij druipen. Toch zit er orde in de chaos. Hij probeert de energie vast te leggen en ritme en harmonie aan te brengen in zijn schilderijen. Hij wilde daarmee ook angsten en emoties uitbeelden. De kunstenaar moest niet langer de uiterlijke werkelijkheid vastleggen, vond hij, maar de innerlijke werkelijkheid en de menselijke emoties. Hij maakte zijn beste druipwerken tussen 1947 en 1951 (in dezelfde tijd als CoBrA).

Pollock trouwde met kunstenares Lee Krasner in 1945, die hem tevergeefs probeerde van de drank af te houden. Hij is altijd in de Verenigde Staten blijven wonen, al exposeerde hij over de hele wereld. In 1956 had hij opnieuw teveel gedronken en crashte met zijn Oldsmobile een kilometer van zijn huis. Pollock overleed, net als één van de passagiers, maar zijn maîtresse Ruth Kligman die ook in de auto zat overleefde het ongeluk. Pollock werd maar 44 jaar oud.

Hij heeft altijd veel kritiek gehad van de gevestigde orde. Men vond het geen kunst, hooguit een slechte grap. Maar hij werd later wereldberoemd en was een van de grootste vernieuwers in de kunst.

Abstract expressionisme - actionpainting - Jackson Pollock - 1948 - 'Nr 17A' - privé-bezit - op 6 na duurste schilderij ooit (200mln\$)

Een andere Action Painter, **Willem de Kooning** (Rotterdam 1904 - New York 1997) werd gelukkig heel wat ouder. Een Nederlander! Geboren in Rotterdam ging Willem in 1926 als verstekeling aan boord naar New York. Hij was eerst huisschilder, maar stapte snel over naar het vak van kunstschilder. Hij maakte eerst abstracte werken. In 1946 kon hij door armoede geen kleuren meer kopen en werkte hij noodgedwongen in zwart-wit. Hij kreeg veel aanhang, al vond men dat hij zijn schilderijen nooit afmaakte. Eind jaren veertig werd hij één van de aanvoerders van actionpainting als onderdeel van de abstract expressionisme beweging.

Vanaf 1950 schildert hij alleen nog maar vrouwen. Kijk. Van puur abstract ging hij meer figuratief schilderen (je herkent met een beetje zoeken een vrouw). De vrouw werd er dreigend opgezet in wat sombere kleuren, omdat hij de seksuele angst van de moderne man voor de vrouw wilde verbeelden. Tsja.

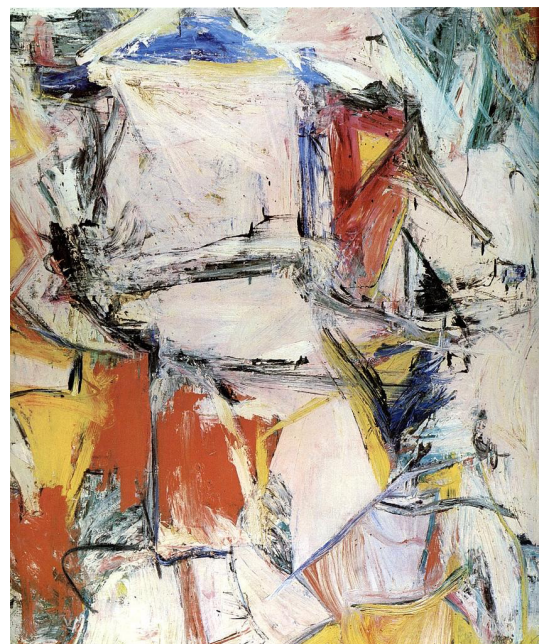
Vanaf 1955 schilderde hij ook landschappen, maar vanaf de jaren zestig viel hij terug op de vrouw als schilderobject. Eén van zijn schilderijen, *Interchange*, werd één van de duurste schilderijen ooit, verkocht voor 300 miljoen dollar in 2015. Hoewel hij sinds 1943 getrouwd was met Elaine Fried, hield hij er vele maîtresses op na. Zo ook Ruth Kligman, de maîtresse van Pollock, die uit de auto geslingerd werd toen Pollock verongelukte. Elaine en Willem hebben dan ook maar enkele jaren samengewoond. Samen met ene Joan Ward kreeg Willem een dochter, Lisa. Ook Willem had net als Jackson Pollock een drankprobleem.

Abstract expressionisme - actionpainting - Willem de Kooning- Woman III - 1952 - privecollectie

‘Gezgd werd dat de ambulance tussen de ontwenningsskliniek en het atelier van Willem de Kooning af en aan reed’.

Eind jaren zeventig kreeg hij opnieuw contact met Elaine en zij hielp hem van zijn drankprobleem en depressies af. Zijn schilderijen werden daarna luchtiger en rustiger. Bekend is het werk ‘Morning, The Springs’ uit 1983 dat in het Stedelijk Museum te zien is. In 1985 kreeg hij de National Medal of Arts, de hoogste Amerikaanse kunstonderscheiding. Vanaf 1985 begint hij steeds meer aan dementie te lijden en in 1997 overlijdt hij aan deze ziekte. Bij de begrafenis waren al zijn minnaressen aanwezig (het was er druk) en Joan Ward voerde het woord. In zijn geboortestad Rotterdam zijn ook enkele beeldhouwwerken van De Kooning te zien.

Abstract expressionisme - Willem de Kooning- Interchange- 1955 - Art Institute - Chicago

Abstract Expressionisme - Colorfieldpainting

De tweede stijl binnen het Abstract expressionisme die we bekijken, naast actionpainting, is [colorfieldpainting](#).

De bekendste kunstenaar van colorfieldpainting is [Mark Rothko](#) (Daugavpils in Letland 1903 - New York 1970). Geboren in het Rusland van de Tsaren, vluchtte de Joodse familie Rothkowitz in 1913 naar de Verenigde Staten. Hij ging naar school in Portland, Oregon en later bezocht hij korte tijd de universiteit van Yale. Hij vertrok echter in 1923 naar New York. Toen hij een kunstenaar een model zag tekenen, trok dit hem zo aan dat hij zelf ook kunstenaar wilde worden. Hij ging naar school op de Grand Central School of Arts. Zijn docent Weber stimuleerde Rothko om emotie en [religie](#) in de kunst te brengen. Rothko had maar beperkt succes en werd zelf leraar op de kunstschool om in zijn levensonderhoud te voorzien. In 1932 ontmoet hij zijn toekomstige vrouw, Edith Sachar, een juwelenontwerpster, maar dit huwelijk duurde maar kort. In New York wordt hij één van 'De Tien', een groep kunstenaars die zich wil afzetten tegen de gevestigde orde. De rijke 'velden van kleur' die Rothko later zo beroemd zouden maken begonnen zich te ontwikkelen. In 1940 veranderde hij zijn naam in Rothko, uit angst voor het groeiende antisemitisme. Hij maakte eerst surrealistische werken, geïnspireerd op mythologie en de filosoof Nietzsche.

Vanaf 1945 gaat hij abstract schilderen met 'multiforms', lagen kleur die de innerlijke mens en breedte van het leven naar voren moesten brengen. Matisse was een belangrijke inspirator voor hem, want Matisse stelde ook kleuren centraal in zijn fauvisme. De multiforms, grote schilderijen met grote horizontale verflakken, (al gebruikte hij zelf de term multiform nooit) werden vanaf 1949 zijn handelsmerk. Laag over laag werd een schilderij opgebouwd.

Hij wilde een soort religieuze ervaring in zijn schilderijen brengen. Hij moest vaak huilen van emotie als hij een schilderij maakte, net als zijn voorbeeld Fra Angelico uit de Renaissance. Sommige bezoekers die zijn schilderijen zien, voelen opeens grote emoties en moeten ook huilen. Kijk zelf maar eens wat jou overkomt als je ernaar kijkt. Ik heb dit zelf nooit echt ervaren, ook al deed ik mijn best in de 'Rothko Room' van de Phillips Collection in Washington. Rothko liet een kapel (de 'Rothko Kapel') bouwen in Houston, Texas, waar de religieuze ervaring bij het bekijken van zijn schilderijen kon worden ondergaan. Vóór 1958 maakte hij zijn werken in warme kleuren als rood en geel. Na 1958 werd het steeds donkerder en somberder.

Abstract expressionisme - colorfieldpainting - Mark Rothko - Magenta, Zwart, Groen en Oranje - 1947 - MoMa - New York

Abstract expressionisme - colorfieldpainting - Mark Rothko - Oker en Rood op Rood - 1954 - Phillips Collection - Washington DC

Abstract expressionisme - colorfieldpainting - Mark Rothko - No 14 - 1960 - MoMa - New York

In 1945 trouwde hij zijn tweede vrouw, Mary Ellen 'Mell' Beistle. In 1950 werd zijn dochter, Kate, geboren. Fortune Magazine noemde een Rothko een 'goede investering' en dit was de aanzet tot een snelle groei in verkopen. In 1963 kreeg hij een zoon, Christopher. De Rothko Kapel in Texas was zijn levenswerk, de kapel werd geopend in 1971. Rothko heeft dat moment echter niet mogen meemaken. In 1968 werd er een afwijking in de aorta vastgesteld, waardoor het een kwestie van tijd werd totdat hij aan interne bloedingen zou overlijden. Toch bleef hij flink doordrinken en roken. Zijn vrouw Mell vertrok in 1969, toen ze zijn verval niet meer kon aanzien.

Op 25 februari 1970 vond zijn assistent Rothko in zijn keuken, liggend in een plas bloed. Hij had zijn polsen doorgesneden met een scheermes. Er wordt nog steeds getwijfeld of Rothko wel echt zelfmoord heeft gepleegd. Zo had hij geen afscheidsbrief. Hij droeg geen bril, terwijl hij zo bijziend was als een mol. Hoe kon hij zien waar hij sneed? Hij had een hekel aan bloed, waarom zou hij dan zijn polsen doorsnijden? Zijn dochter Kate vermoedt dat de oplichters die later profiteerden van zijn dood erachter zaten.

Zes maanden na zijn dood stierf zijn weduwe Mell aan een hartinfarct. Kate en Christopher waren opeens wees. Kate zei er later over: 'Er kwamen honderden mensen naar de begrafenis van mijn vader. Er kwamen maar 25 naar die van mijn moeder. Iedereen die zo vaak bij ons kwam, was ons na de dood van mijn vader vergeten.' Een paar jaar na zijn dood begonnen Kate en Christopher een rechtszaak tegen de beheerder van Rothko's werken, die de boel had opgelicht en zichzelf had verrijkt na Rothko's dood. Ze wonnen tot ieders verrassing de rechtszaak maar kregen 'slechts' 9 miljoen als schadevergoeding. Lee Krasner, de vrouw van Jackson Pollock die altijd had gezegd dat de rechtszaak toch niets zou uithalen, zorgde er opeens voor dat haar Pollock's ook bij dezelfde beheerder werden weggehaald.

Rothko's zijn nog steeds erg gewild. In 2015 werd "No. 6 (Paars, Groen en Rood)" verkocht voor 186 miljoen dollar, nu het op acht na duurste schilderij ooit. Mark Rothko. Emotie op doek. Hij schildert spiritualiteit. Filosofie in kleuren die je raken. En met hem eindigde het ook met de abstract expressionisten. Jackson Pollock, Willem de Kooning en Mark Rothko. Drie kunstwerken tot nu toe in de top tien van duurste werken aller tijden. Abstract expressionisme heeft heel wat losgemaakt.

Abstract expressionisme - colorfieldpainting - Mark Rothko - No 6 - 1951 - Prive collectie

Post-painterly abstraction

Frank Stella. In navolging van de actionpainters zoals Jackson Pollock, stond er in de Verenigde Staten een kunstenaar op die pakkende 'actie' schilderijen ging maken, maar in plaats van de ogenschijnlijke wanorde van de actionpainters wilde hij orde in de chaos brengen. Nette lijnen, scherpe hoeken en heldere kleuren. Daarnaast vond hij dat een schilderij niet altijd een vierkant moest zijn: hij zei dat er in de hoeken van het schilderij vaak problemen ontstonden, zeker bij de actionpainters (in de hoek konden ze niet lekker spetteren en kliederen). Laat dan de hoeken weg of pas de lijst van het schilderij aan op de structuur van de voorstelling. Het schilderij was

opeens niet meer vierkant maar kreeg ‘ronde hoeken’, werd een driehoek of een ellips. Maar hij gebruikte wel het idee van Pollock om het schilderij zelf een knallend object te laten zijn, iets wat zodra je het ziet meteen opvalt en indruk maakt. Of, in navolging van Rothko, dat de lijnen en kleuren je op een spirituele tour kunnen brengen. Deze stroming als opvolging van het abstract expressionisme werd het ‘[post-painterly abstraction](#)’ genoemd en de belangrijkste schilder was Frank Stella (Malden USA 1936 - New York 2024).

post-painterly abstraction - Frank Stella - Harran II - 1967 - Guggenheim Museum - New York

post-painterly abstraction - Frank Stella - Die Fahne Hoch - 1959 - Whitney Museum New York

Frank Stella werd al op jonge leeftijd een bekend kunstenaar toen hij zijn ‘Zwarte Schilderijen’ eind jaren vijftig uitbracht. Een zwart schilderij met dunne lijntjes ertussen zodat er een duidelijke nette structuur ontstaat. Hij gaf de werken titels zoals ‘Die Fahne Hoch’, de eerste zin van het fascistische Horst Wessel Lied, om aan te geven dat de zwarte tijd weerklinkt in de structuur van de vaandels op zijn zwarte schilderij. In de jaren zestig schakelde hij over op aluminium en koperverf, maar behield de strakke structuur en scherpe lijnen. Eind jaren zestig schilderde hij meer in kleur en met ronde en vierkante patronen en afgeronde lijsten. In 2008 kreeg hij de National Medal of Arts van president Obama. Frank Stella is één van de belangrijkste Amerikaanse kunstenaars van na de tweede wereldoorlog geworden.

Hij was geboren als zoon van Siciliaanse immigranten in de goede buurt van Boston. Zijn vader was gynaecoloog en stuurde hem naar dure scholen in Andover en later naar Princeton. Na zijn studie richtte hij zich op kunst, verhuisde naar New York en raakte vooral geïnspireerd tijdens een tentoonstelling van werken van Jasper Johns (waarover zo meteen meer). Hij is twee keer getrouwd en heeft twee kinderen met beide vrouwen gekregen.

Wat mij opvalt, is dat er geen smeùge verhalen van Stella bekend zijn. Geen maîtresses, geen alcohol, geen zelfmoorden, alleen maar succesverhalen. In die zin is hij de tegenpool van zijn tijdgenoot Jackson Pollock.

Neo-dada

Frank Stella raakte in New York onder de indruk van ene [Jasper Johns](#) (Augusta Georgia 1930 - heden). Deze Amerikaanse schilder koos medio jaren vijftig vlaggen, doelwitten en

cijfers als thema. Hoewel Jasper Johns vaak gerekend wordt tot de abstract expressionisten, is hij wat mij betreft de schakel tussen abstract expressionisme, post-painterly abstraction en popart. Hij stelt namelijk het kunstwerk zelf als object centraal (abstract expressionisme), schildert volgens duidelijke structuren en kleuren (post-painterly abstraction) en schildert voorwerpen uit de dagelijkse praktijk op één schilderij (zoals bij popart, zie later). Omdat Marcel Duchamp van de dada beweging uit het begin van de negentiende eeuw een voorbeeld voor hem was met zijn paradoxen en gebruik van 'gewone' gebruiksvoorwerpen als thema voor kunstwerken, noemen we de werken van Jasper Johns ook wel **neo-dada**. We kunnen het niet abstract noemen, want we zien een afbeelding van iets dat we herkennen: een vlag of schietschijf. Het is ook geen puur realisme, het zit ertussenin.

Neo-dada - Jasper Johns - Target with Four Faces - 1958 - MoMa - New York

Johns was de homoseksuele lover van een andere kunstenaar, **Robert Rauschenberg** (Port Arthur, Texas 1925 - Captiva, Florida 2008). Robert was schilder, beeldhouwer, fotograaf en choreograaf. Hij maakte collages en driedimensionale werken van samengeraapte gebruiksvoorwerpen en wordt samen met zijn vriend Jasper Johns tot de kern van neo-dada gerekend. Rauschenberg stelde dat kunstenaar en toeschouwer gelijken zijn, dat de toeschouwer onderdeel moest zijn van het kunstwerk. Er moest geen ruimte zijn tussen kunst en de normale wereld, het moest samensmelten.

Neo-dada - Jasper Johns - Three Flags - 1958 - prive collectie Mr. and Mrs. Burton Tremaine, Connecticut

Neo-dada - Robert Rauschenberg - Monogram - 1959 - Moderna Museet, Stockholm, Zweden

Er ontstonden vreemde collages van afval, dat hij van straat mee naar zijn studio nam. Deze collages noemde hij '**combines**'. Eén van deze combines heet 'Monogram', een collage van een angorabok die uit een autoband te voorschijn komt. Op de grond liggen een tennisbal, reclamebordjes en een hak van een schoen. Het gezicht van de bok is beschilderd in vrolijke kleuren. De bok had hij op straat gevonden op 23rd street in New York. Het bleek autobiografisch, want in zijn jeugd werd zijn lievelingsbok op een slechte dag geslacht.

Marcel Duchamp had met zijn dada beweging gewone voorwerpen al tot kunst verheven. Rauschenberg gaat veertig jaar later de straat op en verzamelt daar zijn kunstwerk. Kunst voor het oprapen.

Robert Rauschenberg en Jasper Johns legden in de jaren vijftig de basis voor popart. Ze stelden gewone voorwerpen centraal en maakten assemblages van gevonden spullen. De meeste critici vonden het uiteraard nonsens en waanzin.

Popart

De verheven, abstracte en spirituele gedachten van de post-painterly abstraction en het abstract expressionisme, waarbij de kunst de massa ontstegen was en door de elite in musea kon worden bewonderd, vroeg natuurlijk om een antwoord. Jasper Johns en Robert Rauschenberg gebruikten al gevonden voorwerpen als kunstobject en het idee om de gewone wereld onderdeel te maken van het kunstwerk werd verder doorgevoerd. De stroming die ontstond eind jaren vijftig en sterk opkwam in de jaren zestig, werd **popart** genoemd (naar popular art). Het begon in Engeland, maar zette zich daarna vooral sterk door in de Verenigde Staten. Niets verhevens! Geen diepere betekenis! Kom weer terug bij het grote publiek. Laat iets zien waarvan iedereen weet wat het voorstelt! Geef wat het publiek herkent!

Popart kunstenaars stellen de consumptiemaatschappij als onderwerp centraal in hun werk, dus gewone voorwerpen van alledag. Foto's uit krantenartikelen, plastic voorwerpen, filmsterren, pin-ups, affiches, strips, enzovoort. Er worden felle kleuren gebruikt om de glamour van de reclamewereld te onderstrepen. Soms wordt een gewoon bestaand onderwerp extra vergroot, soms in een vreemde kleur geschilderd, soms wordt er een hele serie van gemaakt in verschillende kleuren en soms worden ongebruikelijke materialen gebruikt.

We gaan kijken naar vier popart kunstenaars. We beginnen bij Andy Warhol, Roy Lichtenstein en Mel Ramos in de Verenigde Staten en vervolgens naar David Hockney in Engeland. De consumptiemaatschappij van de jaren zestig komt ons tegemoet...

Andy Warhol (Pittsburgh 1928 - New York 1987) is wel de bekendste popart kunstenaar. Hij wordt ook **The Silver Prince of Pop** genoemd. Hij werd bekend met zijn zeefdrukken van series soepblikken, bloemen en beroemdheden zoals Marilyn Monroe, Mao Zedong en Jacky Kennedy. Een vreemde knakker. Hij werd als Andrew Warhola geboren en zijn ouders waren Slowaakse immigranten. Zijn

vader werkte in de kolenmijnen van Pennsylvania. Zijn moeder gaf hem een reep chocolade voor elke pagina die hij tekende in zijn schetsboek. Andy kreeg, misschien daardoor, interesse in kunst en ging studeren aan de Carnegie Mellon Universiteit in Pittsburgh, waarbij hij aandacht kreeg met twee zelfportretten waarop hij in zijn neus aan het peuteren was. Tsja.

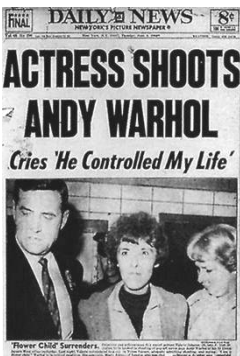
Popart - Andy Warhol - Campbell's Soup - 1962 - MoMa - New York

Omdat Andy in zijn jeugd last had van **chorea**, een aandoening aan het zenuwstelsel waarbij ongecontroleerde bewegingen gemaakt worden en zijn gelaat vaak bedekt was met roze vlekken, was hij een stille en teruggetrokken leerling. Een beetje een weirdo met zijn rare ideeën, witte haren en bleke huid. Hij spaarde foto's van beroemdheden die hij op zijn kamertje bewaarde. In 1949 verhuist de 21-jarige Andy naar New York en gaat werken in de **reclame industrie**. Hij maakt advertenties voor schoenen, maakt illustraties voor boeken en raakt steeds meer gefascineerd door massa-reclame. Hij begint met het tekenen van coca-colaflesjes en striphelden, maar krijgt vooralsnog geen aandacht van het grote publiek.

Een vriendin geeft hem de tip dat hij moet schilderen waar hij het meest van houdt. En dat was geld en soep uit blik. Hij maakte 32 afbeeldingen van alle soorten soep uit het assortiment van het bekende merk Campbell's. Op een tentoonstelling in Los Angeles verkocht hij ze allemaal als één set voor 1000 dollar.

Maar het schilderen van blikken soep op doek ging hem niet snel genoeg: hij kon zo te weinig werken maken. Hij schakelde over op zeefdrukken, zodat hij van zijn eigen werken ook een massaproduct kon maken. Hij wilde een productielijn voor kunstvoorwerpen maken en hij noemde zijn studio in de buurt van Union Square in New York dan ook 'The Factory' (de fabriek). Dit werd een ontmoetingsplaats voor vreemde figuren uit de kunst- en homowereld. Iedereen die iets artistieks wilde doen was er welkom. Hij maakte inmiddels zeefdrukken van beroemde figuren bij de vleet. Hij maakte ook films; een bekende is een urenlang durende film van een man die slaapt (je ziet ook niet anders dan dat).

Op 3 juni 1968 kwam een actrice genaamd Valerie Solanas de Factory binnen. Ze had een script ingediend dat door Warhol was weggegooid. Ze raakte zo van de kook dat ze Warhol en een medewerker neerschoot. Warhol werd in zijn borst geraakt en was klinisch dood. Een chirurg wilde nog een laatste poging wagen en opende de borstkas en masseerde het hart met zijn handen. Daarop begon het weer te slaan. Warhol bleef maar net in leven en moest de rest van zijn leven een korset dragen om zijn onderbuik te verstevigen. Die aanslag kwam hij eigenlijk nooit te boven.

In de jaren zeventig bleef hij werken en startte hij zijn eigen tijdschrift genaamd 'Interview'. Hij schreef boeken over popart en was veel te zien op televisie. Hij was de producer van het eerste album van de rockband The Velvet Underground, maar zanger Lou Reed en Andy groeiden later weer uit elkaar. In februari 1987 onderging hij een routine-operatie aan zijn galblaas en om onverklaarbare redenen stierf hij de dag erop aan een hartstilstand. Hij werd maar 58 jaar oud.

Warhol gooide nooit iets weg en bewaarde alle oude troep in dozen die hij 'tijdscapsules' noemde. In Pittsburgh kun je zijn werken en veel van die capsules bewonderen in het Warhol Museum, het grootste museum in de Verenigde Staten van één enkele kunstenaar.

Een andere popart-kunstenaar die we bespreken is Roy Lichtenstein (New York 1923 - New York 1997). Lichtenstein is enorm bekend geworden om zijn grote stripfiguren in de primaire kleuren rood, geel en blauw. Mondriaan zou trots zijn geweest. Alle kleuren behalve zwart, wit, rood, blauw en geel worden in kleine rastervormige stippen geschilderd, zodat het lijkt alsof het gaat om een print van een goedkoop tijdschrift. Deze stippen, 'Ben Day Dots' genaamd naar de uitvinder van dit drukproces, Benjamin Day, werden zijn handelsmerk. Het lijkt op het pointillisme uit de negentiende eeuw, waarbij

Popart - Roy Lichtenstein - M-Maybe - 1965 - Ludwig Museum, Keulen

popart - Roy Lichtenstein - Look Mickey - 1961 - National Gallery, Washington - eerste Roy Lichtenstein Ben Day dots schilderij

de aanschouwer zelf de stippen met elkaar verbindt en er een egale kleur in het hoofd van maakt. Kijk maar op het schilderij hierboven, genaamd 'M-Maybe', waarbij de roze kleuren van het gezicht van het meisje in rastervormige rode puntjes zijn geschilderd. Lichtenstein wilde dat zijn werken er zo 'mechanisch' mogelijk uitzagen. Hij wilde géén eigen stijl hebben, hij schilderde alledaagse stripbeelden. Hij kreeg dan ook veel kritiek omdat men vond dat hij niet origineel genoeg was: hij aapte bestaande striptekeningen na. In 1964 stond er een artikel in het blad 'Life' over Lichtenstein met als titel 'Is hij de slechtste kunstenaar in de VS?'. Roy trok zich er niet veel van aan en nam zichzelf nooit al te serieus.

Zijn eerste schilderij met de Ben Day rasterpuntjes maakte hij van een Mickey Mouse tekening. Dat kwam omdat zijn zoon hem uitdaagde en zei dat hij zo'n mooie Mickey Mouse nooit zou kunnen tekenen.

Zijn werken zijn érg gewild, in 2012 werd er nog een werk voor 45 miljoen dollar bij Sotheby's verkocht. In 2015 bracht een werk van Lichtenstein 95 miljoen dollar op. Popart is enorm populair op veilingen.

Als we het hebben over popart, dan moeten we het ook even hebben over een [kunsthandelaar](#) die een belangrijke rol speelde. Deze New Yorkse galeriehoudster heette [Leo Castelli](#) (New York 1907 - New York 1999). Getrouwd met een rijke Roemeense genaamd Ileana Schapira kocht hij al op jonge leeftijd werken van Matisse en Max Ernst. Hij opende in 1958 op aandrigen van Jasper Johns en Rauschenberg een galerie in New York en contracteerde daarna de belangrijke moderne kunstenaars zoals Johns, Rauschenberg, Warhol, Lichtenstein, Willem de Kooning en Frank Stella. Hij gebruikte een slimme truc om kunstenaars te binden: hij gaf de kunstenaars een maandtoelage, ook als ze geen schilderij maakten. Een soort sociale dienst van de jonge New Yorkse kunstwereld. Dat ging een hele tijd goed, totdat hij ging scheiden van zijn vrouw Ileana. Zij trouwde opnieuw met ene mijnheer Sonnabend en begon de concurrentie met Castelli aan te gaan. In de loop der

popart - Andy Warhol - portret van Leo Castelli - zeefdruk

jaren gingen de meeste kunstenaars langzaam maar zeker over naar Sonabend. Toch wordt Castelli gezien als ‘de’ promotor van de moderne kunst in de jaren zestig en zeventig in New York. Dennis Hopper noemde hem ooit ‘The Godfather van de Hedendaagse Kunst’.

De derde Amerikaanse popart kunstenaar die we eens nader bekijken is **Mel Ramos** (Sacramento 1935 - Oakland 2018). Nu eens niet uit New York, maar uit **Californië**. Ramos is beroemd om zijn schilderijen van superhelden maar vooral om zijn onblote dames met een groot decolleté die uit cornflakes, glazen martini, maïskolven en chocoladerepen tevoorschijn komen. Hij schildert dan ook de Amerikaanse consumptiemaatschappij, net zoals Warhol en Lichtenstein, maar geeft er helemaal een reclame-affiche draai aan.

De combinatie van naakt en bekende huishoudelijke artikelen werd zeer gewild. Hij begon ook met het schilderen van stripfiguren, net zoals Warhol en Lichtenstein, maar schakelde later over op zijn reclame **pin-ups**. Hij is voortdurend aangevallen door de vrouwenbeweging, die vond dat zijn werken aanzetten tot het uitbuiten van vrouwen en het wegzetten van vrouwen als consumptieartikelen. Hij zei er zelf van dat bloot heel natuurlijk was en dat hij vrouwen nooit in aanstootgevende poses zou schilderen.

Mel Ramos schildert het ultieme cliché, waarbij er geen intellectuele pretenties zijn. Je krijgt een visuele explosie die ook in de reclamewereld gebruikt wordt. Hij maakt naast schilderijen ook veel zeefdrukken. Hij zegt zelf ‘Ik ben een schilder die de ogen aanvalt, ik hou van visuele sensaties’. In fel neonlicht worden zijn modellen geportretteerd.

Je ziet dat Amerikaanse popart de consumptiemaatschappij, de reclamewereld en de dagelijkse gebruiksvoorwerpen, heldere en primaire kleuren en een bijna industriële repetitie van een thema als gemeenschappelijk kenmerk hebben. Dat is handig, want je herkent daardoor meteen een Andy Warhol, een Roy Lichtenstein of een Mel Ramos. Sommigen vinden dat ze wel érg lang op dit thema zijn blijven hangen en dat ze het commercieel te lang uitmelkten. Voor anderen is Amerikaanse popart het summum van de hedendaagse kunst. realisme in plaats van abstract. Kunst voor iedereen in plaats van voor een kleine elite. Wat een verschil met het post-painterly abstraction van Frank Stella.

Toch begon popart eerder in **Engeland** dan in de Verenigde Staten. Een Engelse popart schilder die we gaan bekijken is **David Hockney** (Bradford 1937 - Londen 2026). Hij werd gezien als de meest invloedrijke Britse kunstenaar van de twintigste eeuw. Steeds als ik een popart-schilderij zie met een douche, badkamer of **zwembad** in pasteltinten denk ik dat het wel een Hockney zal zijn. Hij had iets met badderen, zullen we maar zeggen.

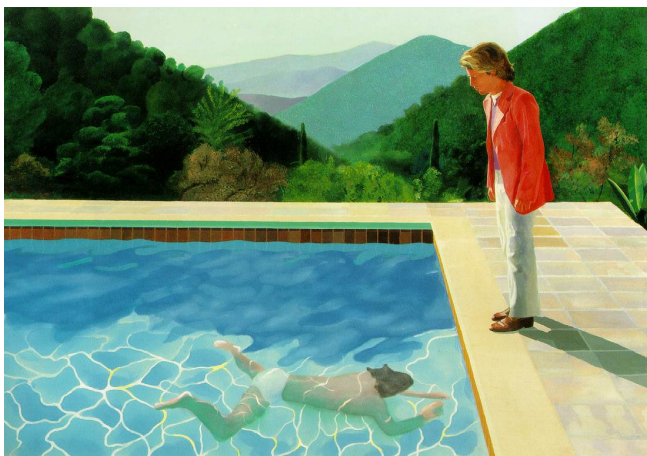
Hij werd geboren in Bradford en volgde zijn opleiding in Londen, waar hij snel erkenning kreeg voor zijn werk. Een tentoonstelling waar hij aan deelnam, genaamd 'Young Contemporaries' (jonge moderneren), wordt vaak gezien als het begin van popart. Hij verhuisde in de jaren zestig naar Los Angeles, waar hij portretten maakte in realistische stijl. Daarnaast begon hij steeds meer met acrylverf te werken. Hij zag in Californië veel zwembaden en gebruikte dat als thema voor zijn felgekleurde, heldere schilderijen. Zijn lichtreflectie van de beweging in het zwembad kreeg veel bijval. Hij woonde in **Santa Monica** en gebruikte de omgeving van mooie villa's, verzadigde welvaart en het grote genieten zonder hard te werken als thema. Geniet van het leven! Toch kan de consumptiemaatschappij in de hoorn des overvloeds leeg en koud aanvoelen. Hij was openlijk homo en gebruikte dit als thema voor veel van zijn werken, in tegenstelling tot Andy Warhol die ook homo was, maar dit niet als thema in zijn werk liet zien.

Naast schilderijen maakt David Hockney ook decorontwerpen voor de opera. Hij heeft de aandoening synesthesie, waarbij iemand muziek en woorden als kleuren kan zien en proeven (dit moet je waarschijnlijk twee keer lezen). Hiervan maakt hij gebruik in de decorontwerpen.

popart - Mr and Mrs Clark and Percy - David Hockney - 1971 - Tate Gallery - Londen

Het portret 'Mr and Mrs Clark and Percy' uit 1971 laat de portretkunsten van Hockney goed zien. Hij was getuige bij het huwelijk van zijn vriend Ossie Clark. De kat op de schoot van Ossie is niet Percy maar Blanche (ze hadden blijkbaar verschillende katten); Hockney vond Percy een betere naam voor het schilderij. Dit schilderij eindigde op de tiende plaats van 'de beste schilderijen in Groot Brittannië' uit 2005 en was daarmee de hoogste notering voor een nog levende kunstenaar. Je ziet het zonlicht in zijn werken en de 'pastelachtige' heldere tinten.

popart - Portret van een Artiest - David Hockney - 1972 - Collectie David Geffen

Een zwembadschilderij van Hockney is 'Portret van een Artiest' uit 1972. Je ziet de weerspiegeling van het water in het zwembad. Opnieuw heldere, pastelachtige kleuren en het zonlicht lijkt je tegemoet te komen. Ook de strakke compositie met het vierkant van het zwembad en xsde schuine hellingen van de heuvels, is iets wat in veel werken van hem terugkomt. Bij veel zwembaden van hem zie je een palmboompje maar op dit schilderij ontbreekt het. Dat er twee mannen op staan is wel typisch voor zijn werken. Gay Pride in Californië. Het schilderij werd in 2018 voor 90 miljoen dollar verkocht, toen de hoogste prijs ooit voor een levende kunstenaar.

Naast decorontwerpen en schilderijen werd Hockney bekend met het maken van **fotocollages**. De popart van Hockney is minder repetitief dan die van Warhol, Lichtenstein of Ramos. Hockney maakte eigen portretten in plaats van het kopiëren van bestaande foto's (Warhol) of striptekeningen (Lichtenstein). Toch wordt dit als popart

gekenmerkt omdat het de (consumptie)maatschappij realistisch, met gewone voorwerpen en in felle kleuren als een ‘massareclame product’ neerzet zonder intellectuele pretenties te hebben.

popart - Just What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing? - Richard Hamilton - 1956 - Kunsthalle Tübingen - Tübingen - Duitsland

De term popart is al in 1949 door de Engelse kunstcriticus Lawrence Alloway verzonnen als benaming voor de kunst van de populaire cultuur, de geïndustrialiseerde massacultuur. Het eerste kunstwerk dat als popart wordt beschouwd is de collage van de Engelse kunstenaar [Richard Hamilton](#), die in 1956 het werk maakte ‘Just What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing’ (‘wat is het toch dat de huizen van vandaag zo verschillend, zo anders maakt’). Je ziet in deze collage een gewone huiskamer zonder pretenties, een geïdealiseerde man en vrouw, waarbij de consumptieartikelen je tegemoet komen. Hamilton had de meeste plaatjes uit een Amerikaans tijdschrift geknipt (het ‘Ladies Home Journal’). De titel kwam ook van een advertentie uit dit blad. Het antwoord op de vraag van de titel was overigens ‘Open planning of course, and bold use of color’ (ruime

indelingen natuurlijk en felle kleuren). Kijk. De bodybuilder kwam uit het blad ‘Tomorrow's Men’ (mannen van morgen) en de dame op de bank is Jo Baer uit een nog niet geïdentificeerd erotisch tijdschrift. Op de enorme lolly in de hand van de man staat zelfs het woord ‘pop’ van popart.

Grappig vind ik zelf de stofzuiger bij de trap links, waarbij op de zwarte pijl geschreven staat ‘Normale stofzuigers komen niet verder dan hier’.

Deze collage werd gebruikt als affiche voor een tentoonstelling in Londen in 1956 genaamd ‘This is Tomorrow’ (dit is morgen) en werd daardoor heel beroemd. Vanaf dat moment kunnen we dus eigenlijk al van popart spreken. Toch zeggen anderen dat popart begonnen is bij de Britse ‘[Independent Group](#)’ die al eind jaren veertig werken maakte die als popart te kenmerken zijn. Zij vinden het werk van de Schot [Eduardo Paolozzi](#) uit 1947 genaamd ‘I Was a Rich Man's Plaything’ (ik was het speeltje van een rijke man) het eerste échte voorbeeld van popart. Deze zoon van Italiaanse immigranten was de oprichter van de Independent Group. Let ook hier op het woordje ‘Pop!’ op de collage. Je ziet consumptieartikelen zoals een flesje coca-cola en de collage lijkt ook uit Amerikaanse tijdschriften te komen. Zelfs een pin-up ontbreekt niet. Hoe dan ook, de wortels van popart komen dus uit Groot-Brittannië.

popart - I Was a Rich Man's Plaything - Eduardo Paolozzi - 1947 - Tate Gallery - Londen

Maar de eerste Britse collages gebruikten wel **Amerikaanse** tijdschriften; David Hockney bracht de meeste tijd in Californië door en de Amerikanen Warhol en Lichtenstein hebben de stroming echt wereldberoemd gemaakt. En als je aan massamedia en massaconsumptie denkt dan is Amerika toch wel de beste voedingsbodem voor deze stroming geweest.

Een bekende Engelse popart kunstenaar is **Pauline Boty** (1938 - 1966), die samen met de Belgische **Evelyne Axell** (1935 - 1971) de vrouw in de mannenwereld vaak als onderwerp kozen. De Nederlandse popart kunstenaar **Gustave Asselbergs** (1938 - 1967) werd bij ons de voorloper, maar deze kunstenaars stierven te vroeg om al tijdens hun leven echt bekend te worden. Ze staan momenteel zeer in de aandacht.

We zagen dat het abstracte schilderen van Pollock en Rothko door het post-painterly abstraction van Frank Stella en zijn geometrische schilderijen met diepere boodschap werd gevolgd. Als reactie kwam de neo-dada-beweging van Rauschenberg en Johns en vervolgens de popart naar voren in de jaren zestig, die de consumptiemaatschappij naar de kunst en de kunst op industriële manier naar de maatschappij bracht. We keken naar Warhol, Lichtenstein, Ramos en Hockney. De vraag is dan: kan het nog gekker?

Nieuwe realisten

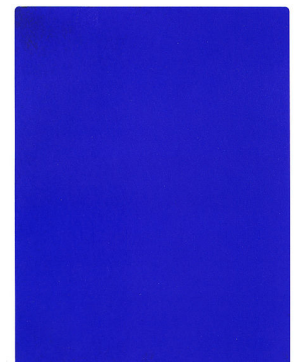
Ja hoor. Want als het bij elkaar rapen van troep op straat al tot kunst verheven kan worden, of het eindeloos reproduceren van zeefdrukken van Marilyn Monroe, waarom kun je dan niet een gebeurtenis of activiteit als kunst betitelen? Je kunt het publiek in je kunst betrekken, het publiek kan zelfs de kunst inwandelen. Je kunt muziek, beeld en zintuigen gebruiken om een beleving te creëren. Elke gebeurtenis is uniek.

In de hippiecultuur eind jaren zestig en zeventig werden spontane bijeenkomsten van groepen mensen die elkaar niet kenden 'happenings' genoemd. Zoiets wat nu via facebook gebeurt. In Nederland organiseerde de Provo beweging dit soort bijeenkomsten bij 'Het Lieverdje' op het Spui in Amsterdam. De politie sloeg ze dan weer uit elkaar.

Mensen betrekken in kunstwerken. Niet in het theater, maar gewoon op straat of in het atelier. Spontaan georganiseerd. Nieuwe experimenten om de maatschappij en kunst nog dichter op elkaar te binden. Voordat je het weet zit je zelf in een kunstwerk of doe je zelf mee aan iets unieks. Het werd zowaar een kunststroming.

We kijken eens verder naar deze vreemde happenings of 'performance art' bij de Franse kunstenaar **Yves Klein** (Nice 1928 - Parijs 1962). Hij werd maar 34 jaar oud. Een apart figuur. Geboren in Nice in Zuid-Frankrijk uit een Nederlandse vader, componeerde hij op twintigjarige leeftijd een symfonie. Niet zomaar een symfonie, maar een enkel akkoord dat twintig minuten aangehouden wordt en vervolgens twintig minuten stilte kent. Hij noemde dit zijn 'Symphonie Monotone'. Na een mooie korte sportcarrière in **judo** richtte hij zich op kunst. Als eerste maakte hij schilderijen in een enkele blauwe kleur die hij patenteerde en 'International Klein Blue' of **IKB** noemde. Geen voorstelling op het schilderij. Helemaal blauw. Hij gaf ze geen naam maar maakte er 194 exemplaren van (die voor zo'n twee miljoen euro per stuk verkocht worden op veilingen). Het werd zijn 'blauwe periode' genoemd, als ware hij Picasso. Het werd steeds gekker. Hij ging, in ruil voor goud, lucht

Nieuwe realisten - IKB 97 - Yves Klein - 1959 - Tate Modern - Londen

(lege ruimte) verkopen in Parijs. De helft van het goud verdween in de Seine en van de andere helft maakte hij goudkleurige schilderijen. In 1960 smeerde hij zijn IKB verf op naakte modellen en liet deze, onder toezicht van publiek in uitgaanskleding en een orkestje dat zijn Symphonie Monotone speelde, over doeken op de grond rollen. De afdrukken werden als kunst verkocht. Mensen stonden buiten te wachten om binnen te mogen komen. Pollock gebruikte het penseel alleen nog om mee te klieren, Yves Klein gebruikte modellen als penseel. Schilderen zonder penseel. Rembrandt zou trots zijn geweest.

Een andere stunt was dat hij een grootse tentoonstelling aankondigde genaamd 'De Leegte'. Mensen stonden in de rij om binnen te komen. Na de ingang (twee IKB blauwe gordijnen) kwam men in een schitterend witte ruimte die volkomen leeg was. Een tentoonstelling zonder kunstwerken.

In het appartement van Klein werd in 1960 de kunstenaarsgroep 'nieuwe realisten' opgericht. Ook Niki de Saint Phalle en Christo waren leden, waarover later meer. Hij bleef in zijn blauwe verf schilderen en maakte witte beeldhouwwerken zoals een kopie van de Venus van Milo die hij, uiteraard, blauw schilderde. Op een veiling van Christie's in 2006 werden naast werken van Andy Warhol en Willem de Kooning ook een paar monochrome IKB schilderijen verkocht voor meer dan vier miljoen dollar per stuk. In 2008 werd een schilderij met goud erop verkocht voor meer dan 21 miljoen dollar. Een ander Yves Klein schilderij werd voor 36 miljoen dollar verkocht. Hij is dus zeer gewild. Dus als je nog ergens een pot blauwe verf hebt staan...

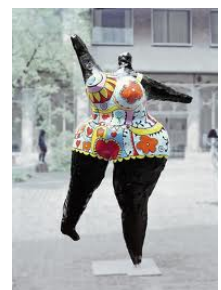

In 1962 trouwde hij met de Duitse Rotraut Uecker in Parijs (zijn assistente en tevens één van de modellen die hij naakt over de doeken liet rollen). Toen hij later dat jaar in Cannes naar een film keek ('Mondo Cane' of de Honden van de Wereld) waarin hij zelf figureerde, kreeg hij een hartaanval. Een paar dagen later kreeg hij in Parijs nog een aantal hartaanvallen, waar hij de laatste niet van overleefde. Zijn zoon Yves werd een paar maanden later geboren.

De kleur blauw fascineerde hem omdat hij een keer met twee vrienden op het strand van Nice lag en ze samen naar boven keken. Ze verdeelden de wereld. Eén vriend koos de aarde. De ander koos de lucht. Yves koos de diepblauwe atmosfeer en de leegte die erachter lag. Elke keer als er een vogel voorbij de diep blauwe kleur kwam werd hij boos. Hij wilde geen figuren, geen lijnen, alleen maar kleur. Blauw. IKB blauw.

Niki de Saint Phalle (Neuilly sur Seine 1930 - La Jolla USA 2002) was ook een lid van de door Yves Klein opgerichte nieuwe realisten beweging. Ze werd geboren als Catherine Marie-Agnès Fal de Saint Phalle (wat een naam). Dochter van een Franse bankier en een Amerikaanse moeder. Ze groeide op in New York en werd op haar elfde seksueel misbruikt door haar vader. Tsja. Ze groeide daarna op in een klooster. Ze wordt model en staat

onder andere op de cover van Vogue, Elle en Life Magazine. Ze noemde zich trouwens Niki in plaats van Marie-Agnès om zich van haar familie af te zetten. Op haar negentiende trouwde ze met de Amerikaanse schrijver Harry Mathews en kreeg twee kinderen. Het gezin verhuist naar Europa en ze zien veel musea en kathedralen. In Spanje raakt ze onder de indruk van het werk

van [Gaudi](#). Het Park Guëll in Barcelona van Gaudi verandert haar leven en ze neemt zich voor om zelf ook een park met beelden te realiseren (dat doet ze later ook). In 1960 scheiden Harry en Niki en richt ze zich helemaal op de kunst. In het begin maakt ze veel collages van gevonden voorwerpen die agressief en mannelijk overkomen, of maakt ze kunstwerken door op deze collages met een geweer te schieten. Hoezo verborgen agressie.

Met een geweer schieten op kunstwerken? ‘Destructie wordt constructie’ zei Niki erover.

Ze werd echter bekend met haar [Nana-figuren](#). De felgekleurde, grote en zeer vrouwelijke polyester beelden zijn wereldberoemd. Ze staan symbool voor sterke en vrije vrouwen. Alle vrouwelijke vormen komen fel gekleurd naar voren, maar het hoofd blijft anoniem. Ze trouwde in 1971 met de Zwitserse kunstenaar [Jean Tinguely](#), die de staalconstructies maakte die haar grote polyester beelden verstevigden. Ze ontmoet Jasper Johns, Robert Rauschenberg en Salvador Dali. Door de giftige dampen van het voortdurend gieten van polyester kreeg ze echter gezondheidsproblemen. Uiteindelijk verhuisde ze naar San Diego waar ze in 2002 overleed. In Toscane maakte ze in de jaren negentig haar eigen beeldenpark ([Giardino dei Tarocchi](#)) gebaseerd op tarotkaarten. In het station van Zürich hangt een groot beeld van een Nana als beschermengel. Het is 1,2 ton zwaar en is meer dan elf meter hoog. Je mag hopen dat deze beschermengel niet op je valt. Kleine werken van haar kosten zo’n 500.000 euro op veilingen. Kun je nagaan wat zo’n engel zou kosten.

Nieuwe realisten - Niki de Saint Phalle - Beschermengel Nana - 1997 - Treinstation Zürich

Hoewel ze dus Yves Klein kende en bij de oprichting van de nieuwe realisten betrokken was, ging ze later haar eigen kant uit met de felgekleurde Nana-beelden. Haar collages van gevonden voorwerpen waar ze op schoot (de haat naar al het mannelijke moest er nog uit) hadden nog wel iets weg van de neo-dada van Rauschenberg. Haar Nana-beelden staan over de hele wereld. Bij een tentoonstelling in Stockholm maakte ze een enorm grote liggende Nana, waar het publiek via de vagina naar binnen kon lopen. Kijk. Toch een beetje Yves Klein.

Een andere aan de nieuwe realisten verbonden kunstenaar die we bespreken is Christo Vladimirov Javacheff oftewel [Christo](#) (Gabrovo, Bulgarije 1935 - New York 2020). Deze Bulgaar werd bekend omdat hij objecten, gebouwen, bruggen en hele eilanden wil [inpakken](#) om er zodoende een kunstwerk van te maken. Hij geeft je letterlijk een cadeautje. Hij en zijn vrouw pakten de Pont Neuf brug in Parijs en de Rijksdag in Berlijn in, maar maakten ook ‘landschapskunst’ door een soort waslijn met doeken door landschappen te laten lopen of her en der felgekleurde parasolletjes neer te zetten. Fascinerend om te zien.

Als we het over Christo hebben, dan moeten we het meteen ook hebben over zijn Franse vrouw, [Jeanne-Claude Denat de Guillebon](#). Christo en Jeanne-Claude worden namelijk altijd in één adem genoemd. Christo was er zeer fel op dat

Nieuwe realisten - Christo & Jeanne-Claude - Eiland met Roze Jurk - 1984 - Miami - Florida

Jeanne-Claude ook overal de credits van kreeg. Ze leerden elkaar kennen in 1958 in Parijs en waren sindsdien onafscheidelijk. Ze vlogen niet in hetzelfde toestel, zodat als de één neerstortte, de andere het werk kon doorzetten. Jeanne-Claude overleed in 2009 aan een hersenbloeding. Ze was zelf geen kunstenares, maar hielp Christo overal.

Als Christo tandarts was geworden, was ik ook tandarts geworden, zei Jeanne-Claude later.

Nieuwe realisten - Christo & Jeanne-Claude - Rijksdag ingepakt- 1995 - Berlijn

Christo leerde Jeanne-Claude, een [generaalsdochter](#), kennen toen hij het portret van haar moeder moest schilderen. Hij raakte verliefd op haar, maar Jeanne-Claude zou gaan trouwen met een ander, ene Philippe Planchon. Ze raakte zwanger van Christo maar trouwde toch met Planchon. Direct na de huwelijksreis verliet ze hem en trok toch in bij Christo. Haar ouders vonden het helemaal niets, Christo was een Bulgaarse vluchteling en paste totaal niet bij hun chique dochter. In 1960 wordt hun zoon, Cyrill, geboren.

Ze begonnen met het maken van kunstwerken op [straat](#) in de jaren zestig. Ze stapelden olievaten op straat op elkaar in Keulen en in Parijs. Christo maakte het werk en Jeanne-Claude hield de politie op afstand en zei dat het maar een paar uur hoefde te staan. Zij organiseerde, hij creëerde. Door deze acties kwamen ze in de krant en werden ze bekend. Ze vertrokken naar New York, al spraken ze geen woord Engels, en hadden werken in verschillende kunstgaleries staan. Later ook bij onze vriend Leo Castelli. Christo pakte winkelgevels in, wat hem nog meer bekendheid in New York opleverde. Later begon hij van alles in te pakken, zoals een kustlijn in Australië of hele eilanden. In 1972 pakte hij de Rijksdag in Berlijn in, maar door een storm bleef het doek er maar 28 uur omheen zitten. In 1995 deden ze het nog eens dunnetjes over. De 100.000 vierkante meter inpakmaterialen bleven twee weken zitten en trokken vijf miljoen mensen. In 1985 pakten ze de Pont Neuf in Parijs in met 40.000 vierkante meter kunststof. Het bleef twee weken zitten en trok in die weken drie miljoen bezoekers.

Nieuwe realisten - Christo en Jeanne-Claude voor de ingepakte Pont Neuf in Parijs - 1985

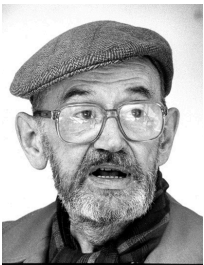
Christo maakte kunst die maar een kort leven beschoren is: het object is maar korte tijd ingepakt, daarna wordt de oorspronkelijke situatie weer hersteld. Maar door een object in te pakken, te verhullen, ontstaat iets spannends en unieks. Christo had geen diepere bedoeling met zijn kunst, hij wilde gewoon mooie dingen maken en nieuwe kijkbelevingen creëren. Hij kon zijn kunst niet eens voor veel geld verkopen. De foto's van hun kunstwerken blijven. Adembenemende foto's. Kijk maar eens op hun website, die natuurlijk christojeanneclaude.net heet. Jeanne-Claude overleed in 2009, Christo in 2020.

Na de popart, die in Amerika de kunst van straat haalde en het in kunstwerken stopte, doen de nieuwe realisten in Europa het omgekeerde. Ze brengen de kunst uit het museum naar de straat. Yves Klein laat zijn modellen met hun lichaam schilderen waar het publiek bij zit. Niki de Saint-Phalle maakt haar beeldenpark van Nana's. Christo pakt je letterlijk en figuurlijk in. Alledaagse dingen worden bewerkt. De wereld als schilderij. Geen diepere bedoelingen. Hoewel de kunstuitingen van de nieuwe realisten zeer verschillend zijn en het eerder een verzamelnaam dan een hele hechte kunstenaarsgroepering is, brengen zij hun kunst op straat. In 1970 viel de groep uit elkaar.

Twee hoofdgroepen in de kunst dus in de jaren zestig: de popart in de USA en de nieuwe realisten in Europa. Soms wordt het nieuwe realisme 'de Europese of Franse popart' genoemd. De Amerikaanse popart bracht de kunst van de straat naar het museum, de Europese nieuwe realisten brachten de kunst van het museum naar de straat.

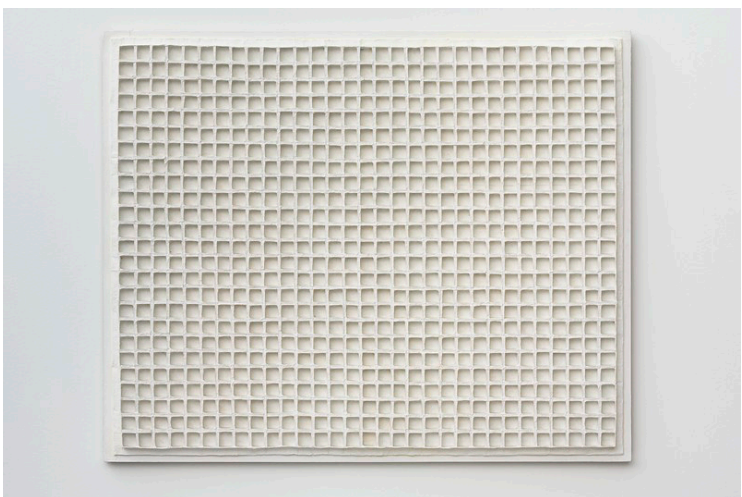
De Nul-beweging

Gebeurde er dan nog iets in Nederland in de jaren '60? Zeker. Een groep kunstenaars wilde zich op een andere manier afzetten tegen de verheven, spirituele en 'hogere' kunst zoals die door de abstract expressionisten werd gemaakt. Het authentieke kunstwerk werd doodverklaard. Industrialisatie en serieproductie zou de maatstaf moeten zijn. Je zou de kunstenaar niet meer mogen herkennen. Herhaling van een simpel patroon was de norm, er werd maar in één kleur gewerkt. Eigenlijk werd de 'ready-made art' van Marcel Duchamp en zijn Dada weer teruggehaald. Alles moest voorkomen worden dat een werk als 'kunstproduct' gezien werd. De moderne tijd werd omarmd. En, net zoals bij de nieuwe realisten: geen diepere bedoeling. Deze groep, die tussen 1960 en 1965 actief was, werd de Nul-beweging genoemd. De leden van deze groep waren onder andere Armando en Henk Peeters, maar de belangrijkste vertegenwoordiger van deze beweging werd [Jan Schoonhoven](#) (Delft 1914 - 1994).

Jan Schoonhoven werkte overdag bij de PTT, maar in de avonden had hij tijd om te knutselen. Hij maakte voor zijn zoontje voorwerpen van papier en karton. Hij ging geometrische kunstvoorwerpen maken van papier-maché, karton, toiletrollen en papier. Op een ondergrond van triplex. Alles werd witgeschilderd. Yves Klein deed alles in blauw, Jan Schoonhoven deed alles in wit. Zijn kunstvoorwerpen kregen geen titel, maar een letter en een nummer (een T voor tekening en R voor reliëf, bijvoorbeeld R3).

De regelmaat van zijn werk bij de PTT kwam terug in de regelmaat van zijn kunst. Hij werd bekend met zijn witte papieren 'letterbakken', die op veilingen momenteel tienduizenden euro's opbrengen. Vreemd eigenlijk, dat een groep die eigenlijk geen kunst wilde maken en de kunstenaar juist op de achtergrond wilde zetten, een beroemde Nederlandse kunstenaar voortbracht waarvan het werk in veel musea te zien is. Hij zei er zelf over: 'Je moet streven naar een minimum, maar anoniem gaat het nooit.'

Nul-beweging - Reliëf - Jan Schoonhoven - 1964 - Van Abbemuseum - Eindhoven

In de volgende les kijken we naar het vervolg van de jaren zestig, zeventig en tachtig. We kijken naar op-art (en dat is geen spelfout), postpop, graffiti, de Young British Artists en de neo-expressionisten. Eén ding is duidelijk: het wordt steeds gekker.

Als je wilt, kun je met de volgende vragen kijken of je iets is bijgebleven van deze les.

1. Welke stelling is niet waar over Frank Stella en de post-painterly abstraction?
 - a. Frank Stella maakte schilderijen met afgeronde hoeken en ongebruikelijke vormen.
 - b. Frank Stella schilderde abstracte werken in felle kleuren, geometrische patronen, nette lijnen en scherpe hoeken.
 - c. Frank Stella maakt figuratieve kunst.
 - d. Frank Stella heeft een diepere betekenis met zijn werken, zijn werken moeten spirituele gevoelens geven.
2. Jackson Pollock
 - a. is een voorbeeld van de popart stroming
 - b. is een Action Painter
 - c. is op hoge leeftijd dood in een plas bloed aangetroffen door zijn assistent
 - d. is een joodse immigrant uit Oost-Europa
3. Welke stelling is onjuist over colorfieldpainting ?
 - a. colorfieldpainting laat met verfspatten en druppels energieke spetterwerken ontstaan
 - b. Mark Rothko is de meest bekende colorfield painter
 - c. colorfieldpainting probeert een religieuze en spirituele sfeer met kleurvlakken te creëren
 - d. colorfieldpainting wordt gerekend tot het abstract expressionisme
4. Wie behoort tot de neo-dada beweging?
 - a. Robert Rauschenberg
 - b. Jackson Pollock
 - c. Niki de Saint Phalle
 - d. Christo en Jeanne-Claude
5. Wat is er niet waar van Andy Warhol:
 - a. Andy Warhol heette eigenlijk Andrew Warhola.
 - b. Andy Warhol is een keer neergeschoten en overleefde het ternauwernood
 - c. Andy Warhol maakte individuele werken waar hij per werk maandenlang tijd aan besteedde
 - d. Andy Warhol maakte kunstwerken in zijn kunstfabriek 'The Factory' in New York
6. Wat is er waar over Christo?
 - a. Christo kwam uit Rusland.

- b. Christo werkt alleen met het inpakken van gebouwen en bruggen
 - c. Christo begon met het opstapelen van olievaten op straat
 - d. Christo en zijn partner Jeanne-Claude leefden in onmin met elkaar
7. Wie schoot er met een geweer op zijn of haar kunstwerken?
- a. Banksy
 - b. David Hockney
 - c. Mel Ramos
 - d. Niki de Saint Phalle
8. Wie maakte popart kunst door reclame-drukwerk na te bootsen met rasterpuntjes (Ben-Day dots) ?
- a. Andy Warhol
 - b. Roy Lichtenstein
 - c. Frank Stella
 - d. David Hockney
9. Wie schilderde alleen in blauw?
- a. Mel Ramos
 - b. Jasper Johns
 - c. Yves Klein
 - d. Andy Warhol
10. Wie is bekend om zijn zwembaden en water-weerspiegelingen in zonnige oorden?
- a. David Hockney
 - b. Rembrandt
 - c. Niki de Saint Phalle
 - d. Roy Lichtenstein